

STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM KOSTELA SV. JILJÍ V PARDUBICÍCH – PARDUBIČKÁCH

František R. VÁCLAVÍK – Bohdan ŠEDA

Dějiny kostela

Dějiny kostela svatého Jiljí v Pardubičkách jsou nedílnou součástí nejstarších dějin Pardubic, a třebaže jim byl v poslední době věnován značný prostor zvláště díky novým archeologickým objevům, podklady pro seriózní badatelskou činnost jsou chudé, a to nejenom díky faktické absenci primárních pramenů. Nepostradatelnou se nám zdá studie, která by si všímala stavebních aktivit cyriaků na celém území jejich působnosti. Chybí i další diskuze, která by rozmnožila poznatky A. Hledíkové a dalších historiků o tomto řádu. Důležitou by byla i dnes neexistující srovnávací studie věnovaná venkovským kostelům pardubického okresu. Mnohé jistě také řekne pokračování archeologického výzkumu v Pardubičkách. Touto studií bychom chtěli doplnit chybějící podklad pro diskuze, které se napříště tímto tématem budou zabývat.

Nedostatek archivních materiálů z nejstaršího období nám nedovoluje odpovědět na základní otázky týkající se stáří stavby a identifikace stavebníka. První zmínka, kdy se setkáváme s kostelem zasvěceným svatému Jiljí na území Pardubic, je z roku 1295. V průběhu 14. a 15. století jsme odkázáni pouze na nepřímé, interpretačně složité zprávy. Další přímou informaci získáváme až k roku 1512.

V prvé řadě jde o listinu, kterou papež Bonifác VIII. v roce 1295 potvrzuje a bere pod ochranu majetek řádu fratres de poenitentia beatorum martyrum, později nazývaných krátce cyriaci. Jedná se zřejmě o aktualizaci ochranných privilegií vydaných v roce 1256 papežem Alexandrem IV. pro římský konvent. Listina vyjmenovává nově vzniklé konventy v Praze u sv. Kříže s domy a pozemky; kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích se správou v kaplích sv. Jiljí a sv. Václava na Chlumku, s domy, pozemky a loukami; kostel Panny Marie v Orliče s vesnicemi, pozemky, mlýny,

vodami, loukami a lesy; kostel sv. Marka v Krakově a kostel sv. Markéty v Libichowé s pozemky, mlýny, vodami, loukami a lesy.¹⁾

S patrociniem sv. Jiljí se setkáváme v prostředí středověkých Čech od druhé poloviny 12. století a bylo oblíbené po celý vrcholný středověk. Pro přesnější datování svatyně však nemá zvláštní vypovídací hodnotu.²⁾

Prvním známým držitelem Pardubic je Půta z Dubé, připomínaný v letech 1317 a 1318. Někdy v průběhu 20. let 14. století postoupili Půtovi dědici Pardubice Arnoštovi z Hostýně směnou za hrad Vizmburk. Arnošt sídlil „in munitio Pordobicz“, chránící důležitý brod a říční clo a nacházející se pravděpodobně v ohbí starého meandru Labe na místě dnešního zámku. Někdy na počátku 30. let 14. století začal budovat v sousedství hradu město v soudobých pramenech uváděné jako Novaciuitas.³⁾ Kladení této aktivity do počátků 30. let podporuje existence darovací listiny z roku 1332, kterou Arnošt ze Staré daruje ves Pardubice („villam meam Pordowitz...“) bratrům v klášteře svatého Bartoloměje tamtéž v Pardubicích žijícím (... ibidem in Pordowitz degentibus...) se všemi právy a požitky.⁴⁾ Stalo se tak v době, kdy tento řád prožíval po dlouhé době stagnace oživení, způsobené především převodem generálního priorátu z Říma do Prahy, v průběhu 30. let.⁵⁾

Interpretace dalších listinných materiálů je poměrně složitá a nabádá nás k opatrnosti. Jedná se o tři listiny související se založením Litomyšlského biskupství. Popisují odstoupené území Pražského arcibiskupství pouze výčtem vesnic a měst, bez udávání patrocinií farních a filiálních kostelů. Archeologický výzkum, prováděný v Pardubičkách v letech 1993-94 a 1998-99 s velkou pravděpodobností potvrdil lokaci kláštera

1) Kodex dyplomatyczny malopolski (1178-1386). Monumenta medii aevi historia res gestae Poloniae illustranta III., Krakow 1876, č. 126, s. 147-150. Emler, J.: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM) II., Praha 1892, č. 2751, s. 1201. Zde však schází informace o pražském konventu.

2) Boháč, Z.: Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8, s. 31-52, Praha 1972. Tato studie si všímá dané problematiky do roku 1250.

3) Poprvé roku 1340 v závěti Arnošta z Hostýně ... municionem meam Pordubycz cum civitate nova ... RBM IV., Praha 1892, č. 2067, s. 860. a v listině z roku 1350 pak ... Nouaciuitas..., z roku 1351 ..nova civitas Porduwitz, ... viz poznámka k těmto listinám č. 6.

4) Šebek, F.: Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky, Informační zpravodaj KPPM a HK 1-3, s. 1-5, 1990.

5) Hledíková, Z.: Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku, Sborník SOA Zámorsk - 5, str. 209-233.

fratres de poenitentia a kostela sv. Bartoloměje do dnešních Pardubiček. Byly odhaleny relikty zdi kostela s obdélným chórem. Na jižní stranu této stavby přiléhá rajský dvůr s několika přilehlými místnostmi. Tyto poznatky se odráží i v interpretaci těchto listin a odrazí se i v celkovém přehodnocení teorií o vzniku města. Toponymum Pordubicz, Purdawicz, užívané v listinách ze 14. století, se bude velmi pravděpodobně vztahovat na dnešní Pardubičky. Hovoří-li tedy listina z roku 1350 o monasterium Cruciferorum in Pordawicz de Poenitentia“ a dále „...Novaciuitas, Pordawicz ibidem cum filiali...“, naznačuje lokalizaci kostela sv. Jiljí (filiali) na téže místo jako implicitně zde vyjádřený kostel sv. Bartoloměje (Pordawicz) a výše uvedený klášter. Termín Novaciuitas [Nova civitas] by se pak spíše vztahoval ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie v nově vybudovaném Arnoštově městě.⁶⁾ Proto se můžeme při interpretaci lokalizace, capelae s. Aegidii“ v listině z roku 1295 opřít o tento poznatek. Znamená to též, že kostel sv. Jiljí nebyl farním ani ve 14., ale zřejmě ani ve 13. století.⁷⁾ Existence dvou svatyní uvnitř klášterišť či vyčlenění jedné mimo klášterní ohradu není tak neobvyklé. Jak dokládají prameny, obdobná situace byla například u Opatovického kláštera nebo u kláštera ve Vilémově.⁸⁾

Významné obdarování a konjunktura řádu v druhé třetině 14. století spolu s poznatky, které přinesly archeologické výzkumy, nás nutí daleko vážněji brát slova z nedatované listiny arcibiskupa Arnošta z Pardubic, ve které hovoří o klášteře jako o „nostrae foundationis“. Listina se vztahuje ke snaze arcibiskupa Arnošta z Pardubic zavést zvláštní odpustky pro účastníky Mariánské mše v kostele Panny Marie „...in nostris civitate ...“.⁹⁾

6) Listina z roku 1349 - RBN V/2, č. 746, s. 381-382.

Listina z roku 1350 - CDM, č. 52., s. 26-27.

Listina z roku 1351 - MVB I., č. 1333, s. 700-703

K tomu Šebek, F.: K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Vč. sborník historický 2, s. 45-56, 1992.

7) Šebek, F.: K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Vč. sborník historický 2, s. 45-56, 1992.

K potřebě korigovat dosavadní pohled na počátky Pardubic se vyjádřili již: Ježek, M.: Pardubické kostely jako svědectví o vývoji města, Archaeologia historica 21/96, s. 43-56. Čurda, T.: K upřesnění polohy cyriacké kanonie u sv. Bartoloměje, Zprávy klubu přátel Pardubic, XXXII., s. 233-237 a dále i částečně P. Sommer in: Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, str. 412-413.

8) Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, str. 401 a 685.

9) Tadra, F.: Cancelaria Arnesti, 4. XI/11, s. 485. a potvrzení papežem 7.5.1459 v MVB II, č. 921, s. 366.

Tato listina částečně ilustruje fundační záměry arcibiskupa Arnošta a jeho bratrů, jak je známe z fundací v Kladsku, Jaroměři, Libáni, Roudnici, Rokycanech a Sadské. Je tedy možné, že stavební aktivity v prostoru sakrálního komplexu v Pardubičkách, podchycené archeologickým výzkumem a datované do 14. století, se mohou vztahovat k této fundaci.¹⁰⁾

Vlastnický vztah kláštera k villa Pordubicz však někdy před rokem 1384 za neznámých okolností zanikl. V tu dobu se totiž započal spor mezi Smilem Flaškou z Pardubic, synovcem Arnošta, s nápadníky odúmrti po Vznatovi ze Skuhrova, připadlé na krále Václava IV.¹¹⁾ Po vlekokoucích se sporech získal větší část pardubického panství Jan z Mühlheimu, včetně hradu, nového města a dalších vesnic. Smilu Flaškovi z Pardubic tak zůstaly vesnice Pardubice Mnichové, Nemošičky, Staré Jesenčany, Černá za Bory, v Mikulovicích poplužní dvůr, Dražkovice a část Ostřešan, které připojil k rozsáhlému panství rychmburskému, jednomu z nejrozsáhlejších světských statků předhusitských Čech.¹²⁾

V té době, jak je patrné, tedy již klášter samotnou ves nevlastnil. Pardubičky se tak staly periferií panství rychmburského. Byly jeho součástí prakticky až do roku 1494, kdy ves koupil Vilém z Pernštejna v rámci promyšleného zcelování nově nabytého pardubického panství.

Rychmburské panství připadlo po smrti Smila Flašky v roce 1402 jeho synovi Arnoštu Flaškovi.¹³⁾ V dubnu roku 1421 husité klášter a zřejmě i oba kostely v Pardubičkách vypálili.¹⁴⁾ K obnovení celého komplexu patrně již nikdy nedošlo.

I když Flaškové uplatňovali vlastnické právo na rychmburské panství ještě roku 1439, fakticky zde vládla od dobytí hradu v roce 1425 posádka

10) Na mysli máme mladší stavební fázi datovanou T. Čurdou do 14. století, viz. Čurda, T.: Zjištění sakrálního objektu v Pardubičkách, *Archaeologia historica* 21/96, s. 87-91.

11) Jedná se o totožného Vznatu ze Skuhrova, který daroval spolu s bratrem Janem patronátní právo ke kostelu v Solnici bratru Albertovi, generálnímu převoru cyriaků v Praze u Sv. Kříže. (viz k tomu Hledíková, Z.: *Řád křížovníků s červeným srdcem ve středověku*, Sborník SOA Zámorsk - 5, str. 216.) K celé problematice též Sedláček, A.: *Hrady I.*, s. 34, Šebek, F., kol.: *Dějiny Pardubic*, Pardubice 1990, s. 57, a poznámky.

12) Šebek, F., kol.: *Dějiny Pardubic I.*, Pardubice 1990, s. 57 a poznámka č. 71. na s. 175.

13) Smil padl u Časlavi 13.8.1402, Arnošt poprvé zmiňován v roce 1407. Viz k tomu Šebek, F., kol.: *Dějiny Pardubic I.*, Pardubice 1990, s. 175 a pozn. 5/79, 6/1.

14) Vavřínek z Březové: *Husitská kronika a Píseň o vítězství u Domažlic*. Praha 1979, kap. 45, s. 77-78.

husitského hejtmána Jiřího Kroměšína z Březové a později, kolem roku 1434, hejtmána Jana Parduse z Vratkova.¹⁵⁾ Ten v roce 1437 padl při dobývání města Litovle do zajetí, ze kterého se vrátil před rokem 1440.¹⁶⁾ Zadlužení panství Janem Flaškou z Rychmburka, který zatížil panství těsně před svou smrtí roku 1439 dluhem 10 000 kop grošů, a následné darování odúmrtě po Janovi, které král Albrecht daroval Kašparu Šlikovi a Haškovi z Valdštejna,¹⁷⁾ znesnadňovaly vlastnické nároky Jana Parduse na panství rychmburské a tím i na Pardubičky a další vesnice odpadlé z panství pardubického.¹⁸⁾ Dlouhotrvající spory trvaly až do roku 1456, kdy Jan Pardus svůj nárok na majetek uhájil.¹⁹⁾ Zemřel mezi lety 1462 a 1466.²⁰⁾ Od 70. let 14. století se setkáváme s Vilémem Pardusem z Vratkova, zřejmě s Janovým vnukem.²¹⁾ Ten však koncem 80. let zemřel bezdětný a panství dědila jeho matka, Anežka z Chlumu a Rychmburka.²²⁾

Zajímavá je zpráva podaná Veleslavínem k 7. 11. 1439 : „*V sobotu po sv. Linhartu 1439 k straně pod obojí přijat na schůzku kněží a mistrů urozený pán pan Zdeněk Holický ze Štenberka a na Pardubicích vedle pana Pertolda Černoorského, maršálka Království Českého.*“ Sedláček tento údaj nepotvrzuje, nemá k tomu jiných pramenů, komentuje to však vysvětlením, že spíše jde o práva na Pardubičky vzniklé sňatkem Smila ze Štenberka s Barborou, dcerou Smila Flašky z Rychmburka a z Pardubic.²³⁾

Listinou z 31. října 1491 prodává Anežka z Chlumu ves Černou, která byla zapsaná v deskách zemských pod Pardubičkami, Vilémovi z Pernštejna.²⁴⁾ Anežka si vymíňovala zastoupení Viléma z Pernštejna v případě, že budoucím prodejem Pardubiček vznikne pře o ves Černou. Vilém si však již za měsíc, 1. prosince 1491 vymohl na Vladislavovi II. právo vyplatit nápadníky na

15) Sedláček, A.: Hradý I., s. 82, 222, Šebek, F., kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 69, 179 pozn. 21.

16) Šebek, F., kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 76.

17) AČ II., č. 462, s. 206.

18) Šebek, F., kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 181 pozn. 17.

19) Extractus tabularum v zápise z 20.8.1485: AČ XXXVI., s. 753, pozn. 6. Podrobně vypsáný majetek, který Vladislav I. daroval Janu Pardusovi z Vratkova.

20) Rok smrti Jana Parduse je vymezen lety 1462, kdy je ještě podepsán pod dohodou (AČ XVI., č. 92, s. 143-144) a 1466, kdy již za něho vystupuje poručník jeho dětí Zdeněk Kostka z Postupic (Sedláček, A.: Hradý I., s. 82)

21) Sedláček, A.: Hradý I., s. 82.

22) AČ XXXVI., č. 29, pozn. 6., s. 753.

23) Sedláček, A.: Hradý I., s. 35.

24) AČ XVI., č. 503, s. 401.

Malé Pardubičky a další vsi v případě nepředpokládaných událostí.²⁵⁾ Toto právo obnovil Vladislav II. ještě roku 1493.²⁶⁾ Tyto obavy však byly zažehnány roku 1494, kdy Anežka z Chlumu prodala prostřednictvím Zdeňka Kostky z Postupic Pardubičky Mnichové samotnému Vilémovi z Pernštejna.²⁷⁾ Prodej byl stvrzen zápisem do desek zemských 14. března 1495.²⁸⁾ Pernštejnové tak po stu letech spojili násilně rozdělené panství do jednoho držení.

Ač nemáme k dispozici potřebné doklady, je pravděpodobné, že kostel sv. Jiljí stojící v blízkosti kláštera, byl husity také vypálen. V neznámé době mezi lety 1421 a 1512 však došlo k jeho obnově. Je však podstatné, že v listině z roku 1456, kdy Vladislav I. potvrzuje Janu Pardusovi z Vratkova rychmburské panství, není v podrobném popisu vsí uvedeno pod Pardubičkami patronátní právo, jak je to jinde vždy uváděno. Není tomu tak ani v roce 1493, kdy Vladislav II. potvrzuje Vilému z Pernštejna výplaty v Pardubicích Mnichových a dalších vesnicích včetně Mikulovic, kde je patronátní právo výslovně uvedeno. Funkčnost kostela v poslední čtvrtině 15. století je podpořena pouze existencí zvonu nacházejícího se ve zvonici stojící západně od kostela. Na pásu zvonu je nápis: „LETA BOŽÍHO MCCCC OSMDESÁTÉHO TRZETÍHO TENTO ZWON LIT GEST DO PARDUBICZEK, OD ZVONENÍ NEMAG NICZ BRATI“.²⁹⁾

Listinou z 18. června 1512 pak Vilém z Pernštejna spojil podací právo kostela sv. Jiljí a kostela sv. Václava v Rosicích s farou při kostele Panny Marie v Pardubicích.³⁰⁾ Listina zároveň zaručuje lidem z Pardubic Mnichových, aby při faře byl vydržován kaplan, který by alespoň dvakrát či třikrát v měsíci konal zde mši svatou.

Je tedy patrné, že kostel sv. Jiljí měl v tomto období farní statut. Vysvětlení, za jakých okolností došlo ke změně farního statutu, je velmi obtížné. Složitá situace v této lokalitě po zničení klášterního komplexu husity a praktická potřeba sakrální stavby s farními právy mohly vést k přenesení farního statutu ze zničeného kostela sv. Bartoloměje k opravenému či nově postavenému kostelu sv. Jiljí. Vystává tu však ještě řada dalších otázek, které bude potřeba v budoucnu zodpovědět.

25) AČ XVI., č. 508, s. 404-405.

26) AČ XVI., č. 372, s. 453.

27) AČ XVII., č. 1086, s. 406, 551.

28) AČ XVI., č. 610, s. 472.

29) Rosůlek, F. K.: Zvonice a zvony na Pardubicku, Pardubice 1919, s. 16.,
Nechvíle, J.: Farní chrám Páně sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII., s. 53-54.

30) AČ XVII., č. 950, s. 156-157.

Z roku 1523 pochází druhý zvon na zvonici, jak udává nápis na jeho těle: „LETA PANIE MVCXXIII. TENTO ZWON GEST UDIELAN KE CTI A CHWALE BOZIE ZA GESSKA A BENESSE SPRAWCZIKUOW“.³¹⁾ Z období kolem třetiny 16. století pocházejí i fresky uvnitř kostela, které budou dále popsány.

V roce 1560 zakoupil celé pardubické a kunětickohorské panství Maximilián II. Pardubice se tak staly správním centrem regionu spravovaného císařskou komorou.³²⁾ Z roku 1587 pochází skleněný malovaný terčík detailně popsáný J.V. Divišem v roce 1900: „*Na jižní straně presbytáře filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách zachoval se nám z r. 1587 ve vrchní kružbě okna gotického kulatý, na skle malovaný obrázek průměru 125 mm, zasazený do olověné, 1 cm široké obroučky, z níž odstředivě vystupuje osm pravidelných, též do olova zapuštěných a do jiné obrouče ústících paprskovitých výsečí, kterýmžto orámečkováním rozčlankováním celý kotouč prům. 35 cm podobu úhledné rosetty nabývá.*“³³⁾

Skleněný terčík byl poté vyjmut při opravách kostela v roce 1906, zasazen do dřevěného rámu a zavěšen v kostele nad severním vchodem. Později, snad v sedmdesátých letech, byl sejmuto a uložen v sakristii kostela. V současné době je uložen na pardubickém arciděkanství.

Roku 1729 kostel zaměřili a popsali úředníci královského dvorního stavebního úřadu vedeného stavebním písařem J. J. Dienebierem.³⁴⁾ Ze zjištění úředníků vyplývá, že malý, starý kostel je postavený z kamene. Presbyterium je goticky zaklenuté, ale kostel zastropen prkenným podhledem. Měl cihlovou střešní krytinu a pro sakristii a předsíní měla být udělána střecha nová z šindele. Všechno bylo kromě hlavního oltáře čisté a v dobrém stavu. Na staré dřevěné, šindelí pokryté zvonici jsou umístěny dva malé a jeden velký zvon. Připojen je i půdorys stavby zachycující současný stav.³⁵⁾ (viz. příloha č. 9.)

V rámci zjišťování fyzického stavu kostelů na pardubickém panství v roce 1754 byl pořízen nákras půdorysu a pohledu na kostel.³⁶⁾ (viz. příloha č. 10.)

31) Rosůlek, F. K.: Zvonice a zvony na Pardubicku, Pardubice 1919, s. 16., Nechvíle, J.: Farní chrám Páně sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII. s. 53-54.

32) Šebek, F., kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 137-139.

33) Diviš, V.: Památky Pardubic a okolí, Pardubice 1917, s. 88-90.

34) Vávrová, V.: Praměny ke stavebním dějinám objektů na pardubickém panství v Archivu Pražského hradu, Východočeský sborník historický 4, s. 209-212.

35) Archiv Pražského hradu, Dvorní stavební úřad, i.č. 279.

36) Státní ústřední archiv v Praze, Fundační komise (FK), sg. P 6/11, kt. 331.

Z roku 1844 pocházel v roce 1917 zrekvírovaný zvon s nápisem: „Gegoffen von Wilhelm Paul in Königgrätz 1844“. Byl pořízen místo staršího ukradeného.³⁷⁾

V roce 1857 popsal kostel zřejmě v souvislosti s probíhajícími úpravami Moric Lüssner. Ten připisuje sv. Jiljí konventnímu kostelu dominikánského kláštera, který byl v roce 1421 zničen husity. Vychází z omylu uváděného již Hájkem, který zaměnil lokalizaci dominikánského konventu v Chrudimí.³⁸⁾

O něco pozdější (1862 ?) je zápis v Pamětní knize při filiální škole v Pardubičkách, kde je oprava popsána takto: „Roku 1857 opravoval se zdejší kostel sv. Jiljí. Na velký oltář byl od pardubického malíře p. Potěšila zhotoven nový obraz sv. Jiljí, u kterého rám, sošky a řezba na velkém oltáři pozlacené byly. Postranní oltáře a jiné obrazy nechaly se nově opravit, kazatelna byla zdobena a kostel byl uvnitř i vně vybělen.....“³⁹⁾

Týž pramen popisuje opravu varhan varhanářem J. Braynem z Chrudimí v listopadu roku 1865.

Z roku 1881 je článek J. Nechvíleho v časopisu Method, ve kterém přejímá dřívější chybný výklad Morice Lüssnera o původu kostela. Opět dává značný prostor náhrobníkům, které popisuje ve shodě s M. Lüssnerem. V některých pasážích z jeho článku i přepisuje. Celkově však je jeho popis podrobnější.⁴⁰⁾

Z roku 1901 je článek Václava Diviše „Malovaný obrázek na skle z roku 1587“ v Památkách archeologických XXV, vydaný opět v sebraných statích Václava Diviše, Památky Pardubic a okolí.⁴¹⁾

Z téhož roku je zápis ve školní pamětní knize o rozšíření hřbitova, „... 18. srpna 1901 vysvětil nový hřbitov P. Alois Ulbrich, děkan Pardubický...“⁴²⁾

Z téhož pramene citujeme zápis z roku 1904:

„Památnou událostí pro zdejší obce jest, že k vybidnutí řídícího učitele Jana V. Markalouse zvolil se výbor z občanů přikostelených obcí, aby zdejší

37) Nechvíle, J.: Farní chrám Páně sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII. s. 53-54.

38) Lüssner, M.: Archeologické zprávy z Chrudimska, Památky archeologické a místopisné II., s. 231-232, 1857.

39) Pamětní kniha obecné školy v Pardubičkách 1804-1948 (1862-1918), Okresní archiv v Pardubicích, i.č. 243.

40) Nechvíle, J.: Farní chrám Páně sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII. s. 53-54.

41) Diviš, V.: Památky Pardubic a okolí, Pardubice 1917, s. 88-90.

42) Nechvíle, J.: Farní chrám Páně sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII. s. 53-54.

chrám Páně sv. Jiljí důstojným způsobem byl opraven a tak pro budoucí věky zachován. Ochotní sběratelé jdouce dům od domu sbírali milodary na opravu jmenovaného chrámu, načež přikročeno ku sbourání malé před-síňky a na místě té postavena síňka nová, vyšší, aby na této kůr umístěn býti mohl. Mimo to chrám ten opraven jak vnitř tak zevně. - Stavba svěřena p. architektovi B. Dvořákovi, výzdoba portálu s vypuklým obrazem Krista provedl mistr V. Amort z Prahy. Dne 30. října 1904 byl nově opravený zdejší kostel sv. Jiljí veledůstojným děkanem p. P. Aloisem Ulbrichem požehnán a tak k svému účelu byl odevzdán.“⁴³⁾

10. října 1904 je datován dopis konzervátora B. Dvořáka Centrální komisi pro zachování historických a uměleckých památek ve Vídni. Dopis pro svoji závažnost zde citujeme v úplném znění.

„Ve filiálním kostele v Pardubičkách v okrese Pardubickém. Při opravě stěn shledal jsem dne 10. 9. 1904, že pod bílením na stěnách presbyterie na původní omítce jeví se stopy fresek, které pocházejí z doby před r. 1425 t.j. před požárem kostela.

Prostřednictvím c. k. okresního hejtmanství (č.34041 14/9 904) nařízeno obci Pardubičkám, aby hleděla se vši úctou na zachování odkrytých fresek, které jsem dal odkrýti pečlivě ak. malířem Bosáčkem.

Dále byly nalezeny v témže kostelíčku dva náhrobní kameny v dlažbě zasazené, ale již nadobro vyšlapané, pouze některé části figur rýhami do kamene konturovaných a několik písmen jest znatelné. Mramorový a opukový kámen jeví na sobě účinky ohně požáru, z čehož soudím, že pocházejí z doby před požárem (1421).

Destička skla miskovitě podoby v průměru 16 cm nesoucí letopočet 1587 představuje donátora v černém šatě před křížem klečícího, má kol nápis latinský. Vše dobře zachováno.

Poněvač opětovně zasazení malované destičky do okna mohlo přivoditi škázu, doporučil jsem malbu okopírovati a originál uschovati na místě bezpečném (nejvhodněji v muzeu).

Podáváje nákresy fresek pokud možno zachytit na papír. Fotografovati jich není možno pro kamenný oltář, který vadí ustavení aparátu.

1. Kristus na kříži se dvěma postavami svatých po každé straně byl nad původním stolem oltářním. Pod obrazem nalezena malovaná záclonka. Původní deska krycí oltářní ze slezského mramoru s profilem rozměru 180/90/14 cm nalezena jako dlažební kámen. Opraví a umístí se na svém původním místě. Po obou stranách ve stejné výši pod okny jako čelný obraz

43) Ibidem.

byly nalezeny zbytky osob klečících. Pod oblouky klenbovými nalezeno vyobrazení světce v lese ve skalách (nejspíše sv. Jiljí patrona kostela).

Z nábytku kostelního nezachoval se cennějšího nic, vyjma oltář hlavní s pěknými řezbami doby rokoka, ale novým obrazem sv. Jiljí od ak. malíře Potěšila z roku 1872.

Vyprošuji sobě laskavého sdělení, jak s freskami nalezenými naložiti, když obec jest jednou z chudých obcí a nejnmutnější opravy kostelíka pořídila z milodarů. Prozatím dal jsem nalezené fresky zakryti papíry, by při bílení novém nebyly poškozeny.⁴⁴⁾

Zápis z pamětní knihy filiální školy : „Na jaře roku 1905 byl chrám ten malbou, jež provedl pan Josef Bosáček, akademický malíř z Prahy, vyzdoben, načež i zcela nové varhany dodány a k účelu svému sestaveny byly.“ (Toto sdělení doplňuje zápis v Kronice obce z poloviny třicátých let 20. století : „..... Nové varhany postavil pardubický varhanář Šturma za 1730 Kč. Celá oprava kostela, zdi hřbitovní a zvonice i nové varhany činila celkem 25 726,70 K.“⁴⁵⁾

Kostela sv. Jiljí si přirozeně všímá kronika obce Pardubiček. Její stěžejní část je vymezena rokem jejího založení 1930, kdy byl na tři roky jmenován obcí kronikář Jan Semonský a rokem 1938, do kterého vedl kroniku místní učitel Josef Bok. J. Semonský se věnuje velmi podrobně geografickému popisu a popisu komunikací. Zanechal nám tak velmi detailní obraz Pardubiček počátku 20. století. Josef Bok nepocházel jako J. Semonský z Pardubiček a jeho stať věnovaná kostelu sv. Jiljí je rešerší jemu dostupné literatury. Výjimkou je jeho velmi obsažná a odvážná spekulace o původu místního názvu z konce třicátých let.⁴⁶⁾

V roce 1938 zaznamenává kronika schválení postoupení obecních pozemků na vytyčení nového hřbitova (červenec, srpen).⁴⁷⁾

Z roku 1940 je publikace s názvem Pardubické kostely a památky. Jan Semonský (podepsaný jako kronikář obce Pardubiček) velmi podrobně popisuje interiér kostela a postihuje i dějinné interpretace.⁴⁸⁾

44) Státní ústřední archiv v Praze, Památkový ústav Vídeň (PÚ), kt. 59., složka Pardubičský kostel.

45) Pamětní kniha obecné školy v Pardubičkách 1804-1948 (1862-1918), Okresní archiv v Pardubicích, i.č. 243.

46) Spekulace popsána na str. 254-259, Pamětní kniha obce Pardubičky, Okresní archiv v Pardubicích.

47) Ibidem.

48) Semonský, J.: Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách, Pardubické kostely a památky, s. 18-29, 1940.

V průběhu roku 1942 kulminovala aktivita mnoha občanských sdružení, spolků i jednotlivců ve věci archeologického průzkumu v kostele sv. Jiljí. Tyto aktivity jsou dokumentovány korespondencí uloženou v Archivu Archeologického ústavu v Praze.⁴⁹⁾

Zájem místních badatelů směřoval k odkrytí tří zde předpokládaných hrobů, s přihlédnutím na hrob Arnošta z Hostýně, o který měla veřejnost nemalý zájem. To se však zdálo jako nedostatečné představitelům Památkového úřadu i Archeologickému ústavu v Praze. Ti zpočátku souhlasili s výzkumem v kostele, ale podmiňovali takovou možnost zajištěním odkryvu cementové dlažby v celém kostele a provedení celoplošného výzkumu. Požadovali též zajištění subvence, kterou by bylo možné uhradit práce s výzkumem spojené, včetně peněz na novou dlažbu. Jejich obava pramenila z celkové politické situace, která komplikovala jakoukoli stavební činnost.

„Dne 3. 8. 1942 byly z rozkazu pana ing. B. Dvořáka a pana preláta Dr. Doskočila zahájeny v kostele sv. Jiljí v Pardubičkách sondovací práce za účelem zjištění hrobu otce Arnošta z Pardubic. Sonda ve velikosti 1 x 1 m byla vykopána v lodi při vchodu do presbytáře, proti hlavnímu oltáři. Pod odkrytými dlaždicemi byla vrstva malty, pak stavební rum se zbytky barokní omítky a potom světlý, jemný písek. V hloubce 1 m byl nalezen zbytek kůže z bot se zteřelými otvory po flokách. Při dalším sondování v hloubce asi 30 cm (t.j. 130 cm pod nynější dlažbou), narazila tyč buď na kámen, nebo na opuku. Dle úsudku pana preláta má to být klenba hrobky. V tomto stavu byla práce z rozkazu pana preláta přerušena až do rozhodnutí Památkového úřadu. Přítomni byli pánové : prelát Dr. Doskočil, Msgre Šetina, Ing. B. Dvořák, Juc. Hrbek, Semonský a Dr. Tichý z Nár. muzea jako divák.“

Tolik z dopisu aktuárského adjunkta Emila Koláře, dopisovatele Památkového úřadu v Praze, z 4. 8. 1942, adresovanému Archeologickému ústavu v Praze.⁵⁰⁾

Památkový úřad i Archeologický ústav zareagovaly bleskurychle zasláním dopisů, které měly razantně, pod výhružkou trestního oznámení na členy komise, zastavit jakékoli práce v kostele. Sonda musela být zasypána a tento exces znamenal také rázné odmítnutí ze strany Archeologického ústavu provádět zde jakékoli výzkumy.⁵¹⁾

49) Archiv Archeologického ústavu v Praze, složka Pardubičky.

50) Archiv Archeologického ústavu v Praze, složka Pardubičky, č. 1578.

51) Dopis Juc. V. Hrbka B. Dvořákovi z 18. 8. 1942, pozůstalost B. Dvořáka v majetku p. M. Macháčkové.

Práce ohledací komise včele s prelátem Doskočilem a B. Dvořákem však ve svém pátrání neustala. V Oblastním archivu v Zámrsku se dochoval rukopis z šetření komise z července roku 1943. Uvádíme ho zde v celém znění :

„Výpověď Josefa Svatoně nar. 5. dubna 1865 v Drozdicích, bytem v Pardubičkách č.p. 18, rolníka, bývalého starosty obce a správce hřbitova.

Bílá mramorová deska s nápisem Arnesti byla na pravé straně presbytere (J) při vchodu do sakristie. Přiléhala hlavou až ke zdi. Na této desce těsně vedle dveří u zdi, po pravé straně vchodu do sakristie stála lavice pana Jelínka. Přes desku se šikmo chodilo do sakristie, a proto je ta deska na jedné straně silně ochyzená. Druhá podélná strana byla chráněna mřížkou oddělující presbytář od lodi chrámové. Desku v r. 1894 zdvihalo na sochorech 6 mužů. Pod deskou byla zem.

Opuková deska, která jest nyní umístěna vpravo od dveří zvonice, ležela pod kazatelnou ve stejném směru jako bílá mramorová deska tak, že se obě desky uprostřed presbytere nohama skoro dotýkaly. Mezi nimi byla jen malá mezera. Tato deska v části pod kazatelnou nepřiléhala až ke zdi, byla od ní na cihlu vzdálena, kus desky chyběl. Tak jak je nyní na zvonici, tak byla pod kazatelnou.

Třetí deska, která nyní tvoří oltářní mensu, ležela rovnoběžně s těmito deskami na jednu cihlu vzdálena od prve jmenovaných desek blíže k oltáři uprostřed presbytáře. Deska byla přikryta stupněmi oltáře až na malý kousek. Nynější stupně oltáře jsou poněkud posunuty východním směrem.

Čtvrtá na dva kusy rozlomená deska červenavé barvy, nyní na severní straně zvonice umístěná, ležela pod dvěma stupni, které jsou nyní mezi předsíní kostelní a lodí, poněkud vlevo.

Na otázku, kdo financoval tehdejší úpravy kostela a přemístění desek, odpověděl, že to bylo z veřejných sbírek. Zápis potvrzen podpisy členů komise 21. července 1943.“⁵²⁾

Zápis je doplněn přílohou s plánkem kostela a umístěním náhrobních kamenů : „Stav uložení náhrobních kamenů v r. 1894, jak zjištěno ohledací komisí 21. VII. 1943.“⁵³⁾

Důležitý je v tomto ohledu i zápis v kopií B. Dvořáka v tzv. „Hnědé knize“. Jedná se o kopii plánu adresovaného Památkovému úřadu v Praze:

52) SOA Zámorsk, i.č. 3934, Pardubičky 1943, č.p. 508.

53) Plán - Stav uložení náhrobních kamenů v roce 1894, jak zjištěno ohledací komisí 23. 7. 1943, autor B. Dvořák, 40 x 22 cm, Okresní archiv v Pardubičkách, č. XIII/271.

„Pardubičky základy presbytere 14. XII. 43 - P:T: Památkový úřad Praha.

Zdivo presbytere: Kvádry vysoké 45 - 50 cm. Škrvad , hladce ohráběné nemusí se omítati. Poškozeny omítkou Hořeňovský 1941.

Základ okrouhlého zdiva - lomové zdivo dobře líčované u presbytere u sakristie pozdější ledabyle líčované ze zdiva lom. kamene i cihel.“⁵⁴⁾

V osmdesátých letech došlo k posledním úpravám. V interiéru byly zamalovány nástěnné malby Josefa Bosáčka, zmizela kazatelna. Kostel byl vybělen a pískovcové prvky přetřeny okrovou barvou. Podezdívka zvonice byla zbořena a nahrazena podle původní podoby dřevěným bedněním. Náhrobní kameny byly při té příležitosti převezeny do Východočeského muzea. V devadesátých letech, po několikanásobném vloupání, byly z kostela odstraněny všechny zcizitelné předměty a uschovány na Arciděkanství.

NÁSTĚNNÉ MALBY

Bóža Dvořák odkryl v roce 1904 nástěnné malby, které popsal ve svém dopise centrální památkové komisi (viz rok 1904 v Dějinách kostela). Dvě našel v klenebních výsečích prvního klenebního pole presbytáře (kresbu pořídil a otiskl v místopise Pardubicko, Přeloučsko, Holicko F. K. Rosůlek na str. 574), a jednu na stěně závěru za hlavním oltářem. Všechny byly několikrát popsány regionálními badateli (1940 J. Semonský, 1948 Melicharová, Vinař). Je však patrné, že výklady námětů podléhaly jisté licenci autorů. Podle výpovědi B. Dvořáka a F. K. Rosůlka byla zachována za hlavním oltářem pouze malba na středním poli závěru. Obě malby na bočních stěnách závěru, „představující postavy klečící“, byly pro špatný stav zabíleny.

Ve výseči prvního pole křížové klenby na epištolní straně se nachází nástěnná malba o rozměrech cca 150 x 200 cm. Malba je dnes ve velmi špatném stavu, dolní polovina je zcela nečitelná. V horní části lze rozeznat stavbu, zřejmě kostel stojící na kopci. Okolo něho i pod ním jsou stylizované stromy, křoviska a členitý terén. Tato krajina zřejmě tvořila druhý plán ústřední scéně, která byla v její dolní části. Lze se domnívat, že se jednalo o scénu ze svatojilské legendy.

Na evangelní straně je ve výseči klenebního pole umístěná druhá nástěnná malba. Opět je čitelná pouze v horní polovině. Rozeznat lze rustikálně

⁵⁴⁾ Kopiař B. Dvořáka, č. 44, 14/XII 43, pozůstalost B. Dvořáka v majetku p. M. Macháčekové. Viz také Pardubička - hrobky, č.z. 52/1942 tamtéž.

stylizované stromy a krajinu tvořící stafáž ústřední scéně, umístěné v dolní polovině. Z té je zachována pouze část postavy v mnišském či poustevnickém oděvu. Patrná je hlava s tonzurou a bezvousý obličej. Ruka směřuje na hrud'. Jedná se s velkou pravděpodobností o svatého Jiljího, tak jak ho známe z gotické deskové malby. Námět se zřejmě vztahoval k zázraku s laní, která pronásledována vizigótským králem hledá u Jiljího útočiště.

Obě nástěnné malby v prvním klenebním poli jsou ve špatném stavu a bez restaurátorského průzkumu nelze určit přesnější dataci. Akcentování krajiny ukazuje již na renesanční postoj, i když celkový ráz malby je rustikální a poměrně archaický. Předběžně lze malby datovat do první třetiny 16. století.

Nástěnná malba za hlavním oltářem (cca 170 x 80cm) je celkově setřelá a čitelnost znesnadňují i pozdější mechanické zásahy. Střed tvoří scéna Ukřižování s Pannou Marií (Maria Ecclesia) a Janem Evangelistou. Na obě strany scény jsou přiřazeny dvě postavy neznámých světců. Postava nalevo drží v levé ruce pozdvihnutou knihu. Postava napravo je pro porušenost malby neidentifikovatelná. V levém i pravém dolním rohu jsou umístěné mírně poddimenzované klečící postavy donátorů, které drží dvakrát prohnuté nápisové pásky se setřelým textem. Panna Marie s výrazným prohnutím těla drží v levé ruce kalich. Kříž ve tvaru „T“ je malován perspektivně, znatelná je stylizovaná textura dřeva. V oblasti roušky je zřejmě v baroku zasazené kovové ukotvení oltáře.

Časově je možné zařadit malbu pouze podle celkového působení, podle zbylých detailů a podle možných historických souvislostí. Předběžně lze datovat malbu do 60. - 80. let 15. století. Také zde je nutný restaurátorský průzkum i ošetření velmi setřelé malby.

NÁHROBNÍKY

Při porovnání popisu uložení náhrobníků Moricem Lüssnerem v roce 1857 s dokumentem Ohledací komise z roku 1942, můžeme stav uložení popsat takto:

Náhrobek č.1.
Výška : 205 cm
Šířka : 78 cm
Hloubka : 13 cm
Materiál : Bílý mramor

Nápis : Dnes téměř nečitelný.
Stav uložení v roce 1857 : „Před stupněm Presbytáře.“
Stav uložení v roce 1894 : Na jižní straně presbytáře, při vchodu do sakristie, u stupně presbytáře.
Stav uložení po roce 1905 : Na zvonici. Dnes ve VČM Pardubice.
Resume : Není zcela čitelné, zda umístění „před stupněm presbytáře“ (1857, 1881) je totožné s popisem stavu v roce 1894 (1942). V roce 1894 byl však orientován severo-jihním směrem. M. Lüsner v roce 1857 četl zbytek setřelého nápisu: ...NI.ARNESI.I VIGIA.STI MATHEI..†.. Po něm shodně nápis přepisují všichni další autoři.

Náhrobek č.2. (fragment)

Výška : 127 cm

Šířka : 134 cm

Hloubka : 20 cm

Materiál : Opuka

Nápis : Nečitelný, zbytek několika majuskulí.

Stav uložení v roce 1857 : Pod lavicemi v kostelní lodi.

Stav uložení v roce 1894 : V presbytáři pod kazatelnou.

Stav uložení po roce 1905 : Na zvonici. Dnes ve VČM Pardubice.

Popis : Jedná se o náhrobek značných rozměrů. Tomu odpovídá i velikost rytá kresba, zachovaná jen ve fragmentu. Kresba postihuje střední část mužské postavy, s pravou pokrčenou rukou a s jílcem meče na levém boku.

Náhrobek č.3. (ve dvou oddělených částech)

Výška : 130 + 77 = 207 cm

Šířka : 110 cm

Hloubka : 20 cm

Nápis : Setřelý

Materiál : Červená žula

Stav uložení v roce 1857 : V lodi vedle č. 2.

Stav uložení v roce 1894 : Tamtéž

Stav uložení po roce 1905 : Na zvonici. Dnes ve VČM Pardubice.

Popis : I tento náhrobek je velmi masivní. Na větší oddělené části je patrný vlis ve tvaru erbovního štítu.

ROZBOR OBJEKTU

Exterier

Budova kostela je umístěna jihozápadně od bývalé návsi vesnice Pardubiček. Kostel je obklopen hřbitovem, jehož ohradní zeď na severu a východě možná sleduje průběh staršího ohrazení. Západně od kostela, trochu severně od jeho osy, stojí dřevěná zvonice.

Na prostranství ležícím severozápadně od kostela byl archeologickým průzkumem odhalen areál klášterišť, opevněný příkopem. Budova kostela sv. Jiljí leží mimo tento areál a nevykazuje s ním ani žádnou zřejmější prostorovou vazbu.

Kostel sv. Jiljí je orientovaná jednolodní stavba. K plochostropé obdélné lodi se na východě připojuje užší klenutý presbytář s trojbokým závěrem bez opěráků. Na západní straně k lodi přiléhá užší patrová plochostropá předsíň s hlavním vstupem do kostela na západní straně. Předsíň hmotově zhruba odpovídá presbytáři. V patře předsíně je prostor pro varhany a kruchta, která pokračuje i v lodi. Kruchta je přístupná šnekovým schodištěm, vloženým zvnějšku do kouta při jižní straně předsíně. K jižní straně presbytáře je připojena čtvercová sakristie, spojená s ním portálkem a s dalším vnějším vstupem z východu. Střechy jsou strmé, sedlové, pouze sakristie má střechu jehlancovou.

Západní průčelí předsíně je jednoosé, završené vysokým štítem, odděleným římsou. Průčelí je v ose prolomeno vysokým lomeným obloukem, sahajícím až do prvního patra. Oblouk je ve štuku profilován dvěma výžlabky, oblounem a deformovaným hruškovcem, profilace zabíhá do diagonálně zkosených plošek nad soklem. V přízemí je do oblouku vložen pravoúhlý vstupní otvor s jednoduchým pískovcovým ostěním. Nad ním je překlad a vpadlé nápisové pole s českým biblickým citátem. Ještě výše v samotném oblouku je okno se zkosenou špaletou a bankálem, které osvětluje prostor patra. Průčelí má nízký pískovcový sokl. Na nárožích jsou pískovcové armatury. Korunní omítková římsa se skládá z fabionu a drobného ústupku. Štít svými bočními částmi sleduje trojúhelný tvar krovu. Do jeho středu jsou však vložena tři vpadlá pole oddělená pilířky. Tato pole vystupují z obrysu krovu, kde jsou zakončena obloučky, boční pole odvrácenými čtvrtobloučky, střední půlobloučkem, na jehož vrcholu je ještě čuček. Pilířky vrcholí jednoduchými hlavicemi, obloučky jsou od plochy pole odděleny horizontální páskou. V bočních polích jsou nad římsou dvě malá štěrbinová okénka. V poli středním je reliéfní štuková postava anděla stojícího na oblaku, který je přerušen a pilířky pokračuje i v polích bočních. Západní

stěna a štít lodi jsou nečleněné. Štít převyšuje střechu lodi a je kryt plechem. Dole na bocích je ukončen drobnými fabiony. Průčelí je stejně jako celý kostel nahozeno vápennou omítkou se žlutým nátěrem, pouze postava anděla je světlá.

Severní průčelí předsíně je v podstatě nečleněné, sokl a nárožní armatury odpovídají západnímu průčelí. V přízemí je drobné lomené okénko bez ostění s široce rozevřenou špaletou. Římsa chybí, stěna zabíhá pod námětky krovu.

Severní stěna lodi je nečleněná, bez soklu, opěráků a římsy. Přibližně uprostřed se nalézá zazděný vstupní portál (viz. příloha č. 6c). Portál je převyšovaný, ukončený lomeným obloukem, profilovaný. V místě vstupního otvoru je zazděn klasicistní náhrobek. Nad ním je v ploše zazdívký patrná prasklina vymezující sedlový tvar původního otvoru a plochý tympanon nad ním. Profilace ostění se skládá ze dvou výžlabků, oblounu a hlavního prutu, který má ve spodní části profil oblounu a v horní hruškovce. Profilace zabíhá do diagonálně zkosených plošek nízkých soklů (částečně skrytých pod terémem). Drobné jehlancové konzolky vynášejí další část profilace, která vystupuje před plochu stěny a je tvořena výžlabkem a hruškovcem (viz. příloha č. 7a). Průčelí je dále prolomeno dvěma pravidelně umístěnými okny. Poměr zóny okenní a podokenní je přibližně 1:1. Okna jsou poměrně úzká s lomeným obloukem a široce rozevřenými neprofilovanými špaletami.

Severní stěna presbytáře je ve své východní polovině prolomena oknem obdobným jako v lodi, pouze o trochu nižším. Jinak je také zcela nečleněná.

K jižnímu nečleněnému boku předsíně se připojuje tubus schodiště, na jihu přístupný jednoduchým kamenným ostěním a opatřený třemi drobnými okénky. Tubus je zakončen zkosenou římsou a kuželovou stříškou.

Před jižní stěnou presbytáře stojí sakristie, takže z okna v této stěně zůstala otevřena jen jeho horní část. Stěny sakristie jsou ploché. Ve středu jižní stěny je okno v kamenném ostěním, ve stěně východní jsou vstupní dveře. Nároží jsou v ústupku zaoblena, římsa je jednoduchá se zkosením. Střecha je jehlancová, krytá bobrovkami. Na vrcholu je plechová koule.

Závěr presbytáře je utvářen stejně jako jeho severní stěna, každý bok polygonu je prolomen jedním oknem. Sonda na ostění jednoho z oken odhalila pískovcové kvádry a drobný pravoúhlý ústupek.

Východní stěna lodi je nečleněná. Štít uskakuje oproti stěně asi o 15 cm, je kryt přesahem střechy a nahozen hrubou omítkou.

Interier

Prizemí předsíně je téměř čtvercová plochostropá prostora. Podlaha je zvýšena o dva stupně oproti úrovni lodi a pokryta travertinovou dlažbou. Pravoúhlý vstupní otvor je ve východní stěně. Ve stěně severní je malé okno s rozevřenou špaletou. Do lodi se předsíní otevírá širokým průcho-dem. Strop je trámový, plochy mezi trámy jsou omítnuty na rákos. Trámy probíhají do lodi, kde jsou podepřeny příčným trámem a vynášejí kruchtu. Při zhlavích jsou trámy zdobeny ornamentálními zářezy.

Obdélná plochostropá loď má podlahu z travertinových dlaždic. Východní stěnu horizontálně dělí dřevěná kruchta. Ta je nesena trámem zapuštěným do bočních zdí lodi. Na něm spočívají další trámy, tři střední pokračují do předsíně, ostatní jsou ukotveny ve východní zdi lodi. Trámy jsou ukončeny krakorcovitě čtvrtkruhem a jsou zdobeny terčíky na bocích a zářezy na hranách. Zábradlí je balustrové se subtilními dřevěnými kuželkami a poprsníkem. Z kruchty je širokým lomeným obloukem se zkosenou hranou přístupný prostor varhan nad předsíní. Boční zdi lodi jsou prolomeny každá dvojicí oken umístěných přibližně proti sobě. Okna jsou lomená a mají široce rozevřené špalety a šikmý bankál. Kamenné ostění je profilováno pravoúhlým ústupkem a mělkým výžlabkem (viz. příloha č. 7e). Stopy po středním prutu na bankálu, nerovnosti v horní části ostění a oblouček pod zlomem oblouku svědčí o osekáních kružbách. Jednoduché zasklení má kovové rámy a obdélníkové tabulky. Presbytář se do lodi otevírá lomeným triumfálním obloukem. Strop lodi je trámový s mezilehlými poli omítnutými na rákos. Pět trámů je příčných, dva jsou podélné a vytvářejí při bočních zdech čtvercová pole. Trámy jsou zdobeny stejně jako na kruchtě. Na omítkových polích jsou namalovány centrální dekorativní motivy.

Téměř čtvercový presbytář má trojboký polygonální závěr. Podlaha presbytáře je oproti lodi zvýšena o jeden stupeň (cca 18 cm) a je pokryta stejnou dlažbou jako podlaha v lodi. Ve východní části jižní zdi je jednoduchý portálek do sakristie. Hrana kamenného ostění je zkosená. Do soklu přechází ústupkem a zhoupnutím. U zlomu zdi závěru je v severní zdi umístěn sanktuář, výškově obdélný s vysokým trojúhelným štítem, či spíše vimperkem, do jehož plochy je vložen trojlist (viz. příloha č. 6b). Profilace částečně vystupující před plochu stěny je tvořena laloškou, čtvrtvýžlabkem, pravoúhlým ústupkem a zkosením (viz. příloha č. 7d). Sanktuář má kovovou mřížku zdobenou přínýtovými terčíky. V jižní zkosené zdi závěru se nalézá druhý sanktuář (viz. příloha č. 6a). Do ostění tvaru oslího oblouku, završeného kytkou z akantových listů, je vložen otvor sedlového tvaru a nad ním plochý tympanon. Ostění trojúhelného profilu vystupuje před plochu

zdi (viz. příloha č. 7c). Triumfální oblouk není až do výšky paty oblouku profilován. Až tam vynášejí římsové konzoly nepravidelně pětiboký pas, mírně odsazený od hrany zdi hlouběji do presbytáře. Konzoly jsou profilovány dvěma výraznými výžlabky a dvěma malými oblouny (viz. příloha 8b). Pas stoupá ještě 60 cm nijak nečleněn. Teprve zde, na straně obrácené do lodi, začíná profilace tvořená hruškovcem obklopeným dvěma výžlabky, k nimž se připojuje obloun vybraný ze zatím prosté hrany zdi. Začátek profilace není rovný, ale svažuje se ke středu oblouku (viz. příloha č. 8b,c). Ve východní půli bočních stěn a ve třech bocích závěru je vždy jedno okno. Okna jsou utvářena stejně jako v lodi, a to včetně profilace, jen jejich výška je o několik centimetrů menší. Okno v jižní stěně je do výšky paty oblouku zazděno. Žebrová klenba je tvořena jedním křížovým polem a kápěmi závěru. Žebra mají profil masivního hruškovce (viz. příloha č. 7b). Žebra nemají konzoly, vybíhají přímo ze zdi. Na výběhu tří žeber se tyto neprotínají, ale noří se do stěny vedle sebe ve stejné výšce. Klenáky obíhané profilací jsou ploché, malované. V lunetách pole klenby a pod východním oknem závěru jsou poškozené nástěnné malby.

Sakristie je čtvercová prostora s keramickou dlažbou. Ve všech stěnách je po jednom segmentovém výklenku. Do severního a východního ústí dveře, do jižního okno a západní je slepý. Klášterní klenba má na hranách ploché omítkové pásy.

První poschodí předsíně je přístupno prostým portálem ze schodiště, který je v jižní stěně. Ve stěně západní je nízké lomené okno a ve zdi východní lomený oblouk na kruchtě. Podlaha je prkenná. Strop je trámový s omítkovými poli.

Krov předsíně je tvořen pouze krokviemi, které leží na pozednicích vaznicích zakotvených ve štítech. V západním štítě je proražen nepravidelný otvor do krovu lodi.

Strmý krov lodi má sklon přes 60° a skládá se z pěti vazeb plných (otisk šesté je zachován v záp. štítě) a z šesti vazeb prázdných. Podélné ztužení je tvořeno dvěma vaznými trámy a dvěma ondřejskými kříži. Plná vazba se skládá z vazného trámu, středního sloupku se dvěma věšadly (spodní je protnuto dalším trámem a vytváří v obou půlích vazby po jednom ondřejském kříži), dále ze dvou hambalků a bočních sloupků podpírajících námětky (viz. příloha č. 4b). Prázdňá vazba je složena z vazného trámu, dvou hambalků, dvou ondřejských křížů a bočních sloupků (viz příloha č. 4a). Krov spočívá na plochých pozednicích, částečně zazděných do koruny zdiva. Vazné trámy jsou překryty prkny, takže nelze určit jejich vztah k stropnímu podhledu. Trámy jsou spojeny rybinami zajištěnými kolíky.

Východní štít je vyzděn z vysokých cihel (26/12/8) v nepravidelné gotické vazbě. Zdivo je pečlivě vyspárováno. Štít neleží celou vahou na zdivu nad triumfálním obloukem, ale je na východní straně částečně vynášen vodorovným trámem uloženým na zdivu presbytáře. Z východní strany je v ose štítu svíslá drážka, v níž je zazděn velmi ztrouchnivělý trám spojený s předešlým čepem. Ve výšce asi dvou metrů byl s tímto trámem rybinou a kolíkem spojen trám jiný, který procházel otvorem ve štítě do prostoru krovu lodi. V jižní půlce štítu je segmentový průchod do krovu presbytáře.

Krov presbytáře má také sklon okolo 60° a skládá se ze tří vazeb plných, dvou prázdných a krokví závěru. Podélné ztužení sestává ze dvou vaznic a ondřejského kříže. Plná vazba má vazný trám, jeden střední, dva boční sloupky, věšadlo a dva hambalky (viz. příloha č. 5a). Prázdná vazba pak jen vazný trám a dva hambalky (viz. příloha č. 5b). Ploché pozednice jsou částečně zaděny do koruny zdiva z lomového kamene, které vystupuje asi 60 cm nad částečně zasypaný rub klenby. Klenba je cihelná.

Stavební historie

Datovat dobu stavby kostela sv. Jiljí je poměrně problematické. Je to způsobeno jednak naprostým nedostatkem archivních materiálů pro jeho starší dějiny, a jednak malým množstvím a pouze průměrnou kvalitou použitých kamenických článků. Jejich tvarosloví je natolik obecné, že by bylo možné většinu z nich zařadit jak do 14., tak do 15., nebo dokonce až do 16. století. Všechny úvahy o době výstavby kostela je tedy nutno brát jako více či méně pravděpodobné hypotézy.

Není pravděpodobné, že by se zmínka o kapli sv. Jiljí z roku 1295 vztahovala již k dnešnímu kostelu. Takto časné datování na stavbě nepodporuje žádný prvek, snad kromě nic neurčující absence opěráků. Umístění takto zasvěcené svatyně v této době tedy zůstává nezodpovězenou otázkou. Snad se jednalo pouze o kapli v areálu kláštera, nebo o dřevěného předchůdce dnešní stavby, s funkcí špitálního či laického kostela.

Druhou zvažovanou možností doby stavby kostela byla poslední čtvrtina 14. století. Této době odpovídá stavební aktivita v areálu odkrytém archeologickým průzkumem, která patrně souvisela se zlepšenou ekonomickou situací kláštera. Tehdy by tedy mohl být postaven i nový kostel sv. Jiljí. Z kamenických článků lze do tohoto období zařadit typ severního portálu a sanktuář na severní straně presbytáře. Ostatní prvky a detaily však tuto domněnku nepodporují, nebo jí dokonce odporují, jak bude doloženo níže. Proto byla tato možnost po úvaze zavržena.

Podle našeho názoru spadá stavba kostela až do období pohusitského. V husitských válkách byl klášter s kostelem sv. Bartoloměje a s nelokalizovanou kaplí sv. Jiljí vypálen a zničen. Po skončení bojů vyvstala potřeba nového farního kostela. Klášterní kostel byl asi příliš poničen. Proto snad byla preferována novostavba, která převzala patrocinium svého předchůdce, na jehož místě snad stojí. Dobu stavby je možno omezit polovinou 15. století, což je spodní hranice datování nástěnné malby za oltářem a rokem 1512, v němž kostel prokazatelně stál a ztratil zároveň farní statut.

Tomuto zařazení vyhovuje i stavební podoba kostela. Podívejme se nyní na kamenické články blíže. Pozdní vznik severního portálu signalizují dva detaily. Jedním z nich je utváření konzolek. Vrcholy jehlanců jsou vysunuty před plochu stěny a působí tak dojmem že jsou na archivoltu spíše zavěšeny, než že by ji vynášely. Druhým detailem je pak změna profilu hlavního prutu. V dolní části je oblý, zatímco nahoře přechází do hruškovce. Dalším výrazným prvkem jsou klenební výběhy v presbytáři. Žebra do stěny zabíhají bez přetnutí vedle sebe a stezky hruškovců končí ve stejné výšce. Prakticky totožné řešení se uplatňuje v průjezdu zámku v Pardubicích, jehož klenba je řazena do první perněstejské přestavby, před rok 1500. Velmi nezvyklé je také utváření triumfálního oblouku. Jako jeho vzdálenou analogii je snad možno uvést ostění vjezdů do průjezdu pardubického zámku. Pozdně gotická je dále podoba jižního sanktuáře s oslím obloukem a kytkou z kapustových listů. Pravoúhlý portálek se zkoseným ostěním nás informuje o existenci sakristie, snad dřevěné, již v době stavby.

Z roku 1483 pochází jeden ze zvonů ve zvonici signalizující účast bohužel neznámého, donátora, který snad mohl financovat i stavbu kostela. Tato doba je také horní hranicí datace nástěnné malby za oltářem, malované jistě již v dokončeném kostele. Chceme-li tedy datování stavby nějak upřesnit, klademe ji do 80. let 15. století.

Z doby stavby pochází také východní štít lodi se zazděným trémem, patrně fragmentem původního krovu.

V 1. čtvrtině 16. století byly zhotoveny malby na bočních stěnách presbytáře, nové krovky nad celým kostelem a západní štít lodi.

O vývoji stavební podoby kostela v 17. a 1. čtvrtině 18. nás zpravuje popis kostela a především k němu připojený schematický půdorys z roku 1729 (viz. příloha 9a). U jižní strany presbytáře byla postavena nová zděná sakristie, přístupná zvenčí dveřmi na jižní straně. Sřecha byla asi tvořena dvěma pronikajícími se pultovými střechami, s hranou diagonálně směřující do rohu mezi lodí a závěrem. Stavba sakristie si vyžádala zazdění spodních tří čtvrtin jižního okna presbytáře. V západní stěně lodi byl

prolomen nový hlavní vstup a opatřen kamenným ostěním. Nad ním, v úrovni kruchty bylo probouráno půlkruhové okénko. Před starým i novým vstupem (na severu a západě) byly obdélné přízemní zděné předsíně. Zdivo severní předsíně bylo podstatně subtilnější. Podle zmínky o nutné výměně dožilé šindelové krytiny řadíme tyto úpravy do sklonku 17. století.

Další informace, i když se spornou vypovídací hodnotou, podává půdorys a pohled na jižní (?) stranu kostela z roku 1754 (příloha 10). V půdorysu je vidět umístění kazatelny, kruchty s vnitřním, patrně dřevěným, schodištěm, zaklenutí sakristie a otevření západní předsíně dalšími dvěma vstupy na sever a jih. Podivný je však pohled na jižní průčelí kostela. Je na něm zobrazen gotický portál, který se ale nachází na straně severní. Chybí sakristie, která by naopak na jižní straně být měla. Zachycen je tedy spíše zrcadlově obrácený pohled na stranu severní. Další rozpory se objevují v detailech. Loď a závěr mají profilovanou hlavní římsu, polygon závěru je opatřen opěráky. Žádné stopy po těchto prvcích nebyly průzkumem zjištěny. Skutečnosti neodpovídají ani půlkruhové záklenky oken. Podoba předsíně s pilastry, římsou, portálkem s uchy a tabulovým štítem s volutami byla zásadně změněna a věrohodnost zobrazení nelze ověřit. Ve druhé čtvrti 18. století byla tedy zbořena severní předsíň a upravena předsíň západní. Klenba sakristie, kruchta a kazatelna mohou být součástí již úpravy 17. století, jen nejsou na starším plánu zobrazeny.

Roku 1904 bylo přistoupeno k rozsáhlé opravě kostela a přestavbě západní předsíně. Projekt byl svěřen arch. B. Dvořákovi. Jeho zjednodušená podoba je zachycena na půdorysu v Dvořákově kopiáři (příloha 9 B). Předsíň byla zkrácena o sílu zdi a zvýšena o patro. Při stavbě bylo patrně použito bočních zdí stávající předsíně, jak tomu napovídá jejich značná síla. Předsíň dostala vysoký západní štít a strmou sedlovou střechu. Z jihu bylo k předsíni připojeno točité schodiště na kruchtě. Ve stěně mezi předsíní a lodí byl vybourán velký lomený oblouk. Do lodi byla vložena nová kruchta propojená s patrem předsíně. V lodi byl dále proveden nový stropní podhled. Z půdy nové předsíně byl probourán otvor na půdu lodi, který nešťastnou náhodou narušil vazbu krovu zazděnou ve štítě. Vnější vstup do sakristie byl přeložen na východní stranu a starý nahrazen oknem. Sakristie také dostala novou střechu.

Z pozdějších utilitárních úprav je třeba zmínit zazdění severního portálu, k němuž bylo použito klasicistního náhrobku. Stalo se tak někdy po roce 1933, kdy je portál naposledy uváděn jako průchozí. Někdy v 70. letech byl kostel nově vydlážděn.

Hodnocení objektu

Kostel sv. Jiljí je reprezentantem místního typu gotického venkovského kostela s klenutým chórem a obdélnou, zpravidla plochostropou lodí. Je také možná příkladem řešení potřeby sakrálního prostoru na místě významnějšího církevního centra, zničeného v husitských válkách. Z detailů je hodnotný především severní portál a ostění triumfálního oblouku, dále pak oba sanktuáře a samozřejmě klenba presbytáře. Regionálně významnou částí stavby jsou krovy z počátku 16. století, protože krovů takového stáří je v okolí známo a popsáno pouze minimum. Úprava kostela na začátku 20. století je zase příkladem tvorby významného místního architekta Boží Dvořáka.

PRAMENY

STÁTNÍ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV V PRAZE

Fundační komise

FK, sg. P 1-11, kt. 331, č. 3.

Památkový úřad - Rakousko

kt. 59., složka Pardubičský kostel.

ARCHIV PRAŽSKÉHO HRADU

Dvorní stavební úřad

i.č. 279, 280.

STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V ZÁMRSKU

Velkostatek Pardubice (VS Pardubice)

i.č. 1649, popisy kostelů a patronátních objektů, inventáře, 1850 - 1909,
kt. 568. mapa i.č. 508.

STÁTNÍ OKRESNÍ ARCHIV V PARDUBICÍCH

Sbírka kronik okresu pardubice

Pamětní kniha obecné školy v Pardubičkách, i.č. 243.

Pamětní kniha obce Pardubičky.

IKONOGRAFIE

Fotografie pohledu na kostel a hřbitov sv. Jiljí před přestavbou a rozšířením hřbitova, fot. J. Chmelík, Sbírka fotografií Východočeského muzea v Pardubicích, F 5080.

PLÁNY

a) katastrální

Indikační skizza, 1839, 1: 2880, Státní ústřední archiv v Praze.

Viz příloha č. 11.

Katastrální mapa z roku 1985, Magistrát Pardubice. Viz příloha č. 11.

b) stavební

Dorf Pardubitschek capellen, bez autora, 1754 (SÚA, FK, sg. P 6/11, kt. 331). Viz příloha č. 10.

Filial kirchen zu Pardubiczeck, 1729 (Archiv Pražského hradu, Dvorní stavební úřad, i.č. 279, 280.). Viz příloha č. 9.

Bez názvu, Bóža Dvořák, cca 1904 (Dvořákův kopiář, soukromá sbírka).
Viz příloha č. 9.

Stav uložení náhrobních kamenů v r. 1894 jak zjištěno ohledací komisí
21.7.1943, B. Dvořák, 1943 (OA Pardubice, XIII/271)

Pardubička - základy presbytere, 14. 12. 1943, Dvořák, B. kresba v Dvořákově kopiáři, soukromá sbírka, č.z. 44/1943.

EDICE PRAMENŮ

Archiv český (AČ), II., Praha 1862
XVI., Praha 1897
XVII., Praha 1899
XXXVI., Praha 1941
XXXVII., Praha 1941

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM),
II., Praha 1882.
V/2., Praha 1960.

Cancelaria Arnesti, Formelbuch des ersten Prager Arzbischofs Ernest
von Pardubic, Wien 1880, 4. XI/11

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia (MVB),
I., Praha 1903.
II., Praha 1904.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM),
VIII., Brno 1874.

Vavřinec z Březové, Husitská kronika a Píseň o vítězství u Domažlic.
Praha 1979.

Literatura

- Boháč, Z.: Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8, s. 31-52, Praha 1972.
- Čurda, T.: Zjištění sakrálního objektu v Pardubičkách, Archaeologia historica 21/96, s. 87 -91.
: Archeologický výzkum v Pardubičkách, Zprávy muzea v Hradci Králové 20, s. 96-100, 1994
: Archeologický výzkum v Pardubičkách, Pardubické noviny 21. 12. 1994.
: Pardubičky a nové výsledky archeologického výzkumu, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, s. 7 - 13, 1995.
: K upřesnění polohy cyriacké kanonie u sv. Bartoloměje, Zprávy klubu přátel Pardubic, XXXII., s. 233-237
: Nemovitá kulturní památka v Pardubičkách - konec ničení archeologické lokality, Památkový ústav v Pardubicích, Výroční zpráva za rok 1997, s. 120-125.
- Hledíková, Z.: Řád křižovníků s červeným srdcem ve středověku, Sborník SOA Zámorsk - 5, str. 209 - 233.
- Ježek, M.: Výzkum v Pardubickém chrámu sv. Bartoloměje, Zpravodaj muzea v Hr. Králové č. 21, s. 91 - 112, 1995.
: Pardubické kostely jako svědectví o vývoji města, Archaeologia historica 21/96, s. 43-56.
: Poznámky k „Poznámkám“, Vč. sborník historický 6, s. 121-137, Pardubice 1997
: O poloze vsi „Pordobic“, Vč. sborník historický 5, s. 15 - 28, 1996.
- Kotyk, J.: Co přinesl archeologický průzkum u sv. Bartoloměje v Pardubicích, Zprávy Klubu přátel Pardubicka, s. 18 - 20, 1996.
: Náhrobníky Arnošta a Adličky ze Staré v Pardubičkách, Zprávy Klubu přátel Pardubicka 1982, s. 111 - 117.
- Kurka, J.: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlská, Praha 1914.
- Lüssner, M.: Archeologické zprávy z Chrudimska, Památky archeologické a místopisné II., s. 231-232, 1857.
- Melicharová, Vlnář : Kostel sv. Jiljí v Pardubičkách, Pardubicko, s. 48-49, ONV a OOK v Pardubicích, Pardubice 1948.
- Nechvíle, J. : Filiální chrám P. sv. Jiljí v Pardubičkách, Method VII., s. 53-54, 1881.

- Rosůlek, F.K. a kol. : Pardubicko, Přeloučsko, Holicko III., s. 572-576, Pardubice 1909 - 1926
- Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem, sv. 1-4., Pardubice 1920-1928.
- Semonský, J.: Dějiny filiálního kostela sv. Jiljí v Pardubičkách, Pardubické kostely a památky, s. 18 - 29, 1940.
- Sommer, P.: Výsledky archeologického výzkumu v Pardubičkách, Středověká archeologie a studium počátků měst, s. 113 -117, Praha 1977.
- Šebek, F., kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990.
- Šebek, F.: Listina Arnošta z Hostýně z r. 1332 pro pardubické cyriaky, Informační zpravodaj Klubu přátel pard. muzea a Historického klubu 1 - 3, s. 1 - 5, 1990.
- : Kostel sv. Václava na Chlumku u Pardubic v listině z roku 1295, Vč. sborník historický I, s. 3 - 12, 1991.
- : K vývoji farní správy Pardubic v době předhusitské, Vč. sborník historický 2, s. 45 - 56, 1992
- : Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic, Vč. sborník historický 5, s. 29 - 56, 1996.
- Tichý, J.: Byly Pardubice založeny či povýšeny ?, Český časopis historický 46, s. 256 - 260, 1940.
- Teplý, J.: Feudální pozemková držba v předhusitském chrudimsku, Pardubice 1997.
- Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, str. 412-413.